Іван Немченко

ПОЕТИЧНА ГОЛГОФА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

“На хресті слова розіп’ятий / Цвяхами літер” - до такої самохарактеристики вдався співець херсонських степів і тисячолітньо-розпростореної України, літописець культурних злетів людської цивілізації і виявів патологічного антигуманізму, тонкий дослідник почуттєвого світу особистості й космічного розгону думки Євген Маланюк. Митець, якого вважають найбільшим і найвизначнішим поетом української діаспори, продовжує у вітчизняній культурі та в історії державотворення славетний ряд, репрезентований велетами думки Т.Шевченком, П.Кулішем, І.Франком, М.Грушевським, Лесею Українкою...

Є.Маланюк – видатний мислитель і художник слова, культуролог-енциклопедист і літературознавець, пристрасний публіцист і плідний критик. Стоячи здебільшого осторонь від політики, високо підносячи ідеали краси й довершеності, він усією своєю творчістю, безкомпромісною життєвою позицією прагнув відродити в серцях українців національний дух, звільнити від комплексу меншовартості, пробудити гідність і силу волі, державницьку потугу. Тим самим постійно підтверджував свою знамениту сентенцію: «Як в нації вождя нема, / Тоді вожді її поети!” Пропускаючи крізь своє серце муки матері-України та болі всього людства, відмежований вітрами історії від рідного краю Є.Маланюк щоденно, щохвилі продовжував своє сходження на поетичну Голгофу. І все те – в ім’я перемоги ідеалів добра і справедливості, в ім’я відродження нації. Про потребу спілкування з високим світом поезії Бояна Степової Еллади-України дуже влучно сказав один з його палких пропагандистів та дослідників Т.Салига: “Приходимо, а точніше лише наближаємось до зболеного, але мужнього Маланюкового слова. Розкайданюємо його від фарисейських наклепів. Воно красиве і мудре, суворе і ніжне, воно пахне хлібом поетової землі – черствим щоденним хлібом… Воно кличе трудитись”.

* * *

Народився Євген Филимонович Маланюк 20 січня за старим, а 1 лютого за новим стилем 1897 року в містечку Архангороді Херсонської губернії (тепер містечко Новоархангельське на Кіровоградщині). Дитинство письменника минало на берегах степової річки Синюхи, що в часи козаччини слугувала порубіжжям між Річчю Посполитою та землями Вольностей Війська Запорозького. Та й сам колишній шанець Архангел город (місто Архангела Михаїла) був свідком героїки минулого, що передавалась від покоління до покоління. Як згадував Є.Маланюк у своєму “Уривку із життєпису”, їхня “родина була не зовсім звичайна, хоч, може, й типова для степового півдня”, і далі пояснював: ”В лінії батька були чумаки, осілі запорожці, хоч засновники роду, найбільш правдоподібно, прийшли з Покуття. Дід, замолоду ще чумак, мав виразну поставу гуцула. Покійний В.Сімович казав мені, що моє прізвище фігурує в реєстрах старшини доби Хмельниччини”. З гордістю відзначатиме в своїх творах поет, що він “внук кремезного чумака”, “січовика блідий праправнук”. А ще невтомно славитиме простори Степової України, де “херсонські прерії – мов Січ, / А кобзарем – херсонський вітер” (“Уривок з поеми”).

Батько Є.Маланюка Филимон Васильович працював учителем, а згодом повіреним у містечковому суді, захоплювався просвітницькою діяльністю, був режисером аматорських театральних постановок, співав у церковному хорі, друкувався в часописах, виступив ініціатором відкриття гімназії. Як підкреслює письменник, це був справжній інтелігент, що вийшов із селянського середовища, котрий “всупереч всім обставинам і спокусам, залишився національним до кінця, не зрадивши ні свого роду, ні своєї раси”.

Євгенова мати Гликерія Яківна була донькою військовика Стоянова, чорногорця з роду осадчих на землях Нової Сербії, заснованої ще в часи Катерини ІІ. Якщо довкола письменникового діда “панував дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв і обрядів”, з батьком пов’язувалась атмосфера “українського інтелігента”, то за матір’ю “тягнулася зовсім інша традиція: якихось степових, досить колоніяльного типу “дворянських гнізд” з клявесинами й даґеротипами, сентиментальними романами й романсами, балями й

гостинами, демонічними гусарами, слідами спогадів про “южных” декабристів і байронічних лермонтівських поручників, засиланих “на погибельний Кавказ”. Відтак від своїх рідних узяв Євген і козацьку вдачу, і небайдужість до національних проблем, і чутливість до краси, до мистецьких витворів. Завдяки батькам він ще в дитинстві прилучився до літератури (Т.Шевченко, М.Лермонтов, І.Франко, І.Карпенко-Карий, М.Коцюбинський та інші автори).

Навчався Є.Маланюк в Архангородській початковій школі. Як і його молодші брати – Онисим та Сергій, він відзначався блискучими знаннями. Матеріальне становище дозволило батькам надати можливість далі здобувати освіту в Єлисаветградському земському реальному училищі лише найстаршому з синів – Євгенові. Навчання в підготовчому класі хлопець завершив з відмінними результатами і згодом був звільнений від оплати, що полегшило долю малозабезпеченої сім’ї. Здібний учень стає стипендіатом Єлисаветградського земства. Восьмирічне перебування у стінах закладу (1906-1914), з яким у різні часи пов’язали свої долі Євген Чикаленко, Панас Саксаганський, Микола Садовський, Юрій Яновський, Гнат Юра та інші відомі діячі, значно розширило виднокола Маланюка, пробудило в ньому творчі здібності, любов до літератури, живопису, театру. У тринадцятирічному віці хлопчина починає віршувати.

1914 року Є.Маланюк вступає до Петербурзького політехнічного інституту, проте перша світова війна стає на перешкоді навчанню. Восени того ж року юнак стає курсантом Київської військової школи, яку закінчує в січні 1916 р. Протягом кількох місяців служить у чині прапорщика в 39 піхотному запасному батальйоні на території Володимирської губернії, а з серпня 1916 р. у званні молодшого офіцера перебуває в 4-ій роті 2-го Туркестанського стрілецького полку на Південно-Західному фронті, потім потрапляє до 2-ої кулеметної роти.

1917 рік приніс Є.Маланюкові чимало гострих вражень, потрясінь і втрат: жорстокі будні на фронтах першої світової, Лютнева революція і несподівана відпустка додому у зв’язку зі смертю батька (мати померла ще 1913 року), демобілізація з російської армії й участь у творенні УНР, служба в чині старшини в Генеральному Штабі та в Штабі Дієвої Армії, боротьба за незалежну Україну пліч-о-пліч з Василем Тютюнником, Євгеном Мєшковським, Миколою Капустянським, Андрієм Мельником та іншими прославленими вояками.

Після трьох літ одчайдушних битв за українську державність у жовтні 1920 р. поет-патріот разом з іншими інтернованими захисниками УНР потрапляє до таборів у Стшелкові та Шипіорні, а згодом у Каліші (Польща). Тут Є.Маланюк багато пише, зі своїми друзями Юрієм Дараганом, Миколою Чирським, Максимом Гривою (Загривним) видає гектографічним способом журнал “Веселка” (1922-1923), в якому й сам почав друкуватися. Інтерновані вояки заснували аматорський театр, чоловічий хор, навіть балетні курси, влаштовували різні культурно-освітні акції. Але й таке насичене мистецьке й громадське життя не применшувало туги в серцях цих людей, ностальгії по Україні, гострого болю од відчуття безнадійності становища. Є.Маланюк прагнув розібратися, що ж привело до поразки УНР, до оцього поневіряння співвітчизників чужими краями. Ці розміркування просилися на папір у вигляді щемливих, гірких і часто жорстких поетичних рядків. Так замість сотника 5-го Херсонського полку 6-ої Січової стрілецької дивізії, керованої генералом Марком Безручком, постав митець Євген Маланюк, автор вражаючих ліричних одкровень. Разом зі своїми однодумцями Михайлом Селегієм та Михайлом Осикою він видає “альманах трьох” під назвою “Озимина” (1923). Лейтмотив книги відлунює в таких маланюківських рядках, написаних 1920 року: “По яких ще дорогах шукати причинної долі? Перекотиполем блукати в яких степах?”.

Восени 1923 року поет виїхав до Чехословаччини, де вступив на гідротехнічне відділення інженерного факультету Української господарської академії в Подєбрадах. Студентами цього закладу були здебільшого вчорашні вояки, такі ж як і сам Євген, тож тут, як і в польських таборах, знайшлося багато друзів та однодумців. Деякий час письменник увіходив до складу Ліги українських націоналістів (ЛУН), співробітничав у журналі цієї організації “Державна нація”. Є.Маланюкові пощастило навчатися у відомих професорів-співвітчизників Івана Шовгенева, Євгена Чикаленка, Сергія Шелухіна. Він бере участь у численних літературно-мистецьких вечорах, дискусіях, що влаштовувались у Подєбрадах, Празі, де здружився з Леонідом Мосендзом, Олегом Ольжичем, Оленою Телігою, Олексою Стефановичем, Оксаною Лятуринською, Михайлом Мухиним... Знайомство з поетесою Наталею Лівицькою-Холодною переросло в кохання, яке дуже перемучило Євгена, ледве не довівши до самогубства.

1925 року в Подєбрадах вийшла перша збірка віршів співця “Стилет і стилос”, яка стала неабиякою подією і в житті автора, і в тогочасному літературно-мистецькому процесі, викликавши неоднозначну реакцію: від цілковитого несприйняття до надзвичайного захоплення. Цією книгою, як і наступною – “Гербарій” (Гамбург, 1926), Є.Маланюк ствердив свої позиції поета-націєтворця, яким він не зрадить до смерті. Саме цей войовничий дух, звернення до державницької і визвольної атрибутики у вигляді “заліза наших когорт”, “свяченого ножа”, розміркування над долею сучасного

мистецтва, покликаного слугувати високим ідеалам, приваблювали молодше покоління представників діаспори, спрагле до дії, подвижництва. Натомість старша генерація, схильна до поміркованості та нескінченних оплакувань недолі України, була просто шокована різким тоном письменника, його зневажливими оцінками і звинуваченнями на адресу земляків-малоросів, що ніяк не доростуть до рівня нації.

У 1925 році в Подєбрадах Є.Маланюк познайомився з студенткою медицини Зоєю Равич із Полтавщини і невдовзі одружився з нею (заручини відбулися 5 липня, а вінчання 12 серпня в церкві святого Миколая у Празі). Проте 1929 року подружжя взяло розлучення. Євген, завершивши академію, подався на заробітки до Варшави, а Зоя залишилася навчатись у Празі.

Протягом 20-х р.р. письменник плідно співробітничав з львівським журналом "Літературно-науковий вісник" (з 1932 – "Вісник"), редактором якого був відомий політик, критик, літературознавець Дмитро Донцов. Зв'язки з цим виданням не припиняються й за перебування Є.Маланюка у Варшаві. У польській столиці організовується літературний гурт "Танк", до якого входять Ю.Липа, О.Теліга, П.Зайцев, Н.Лівицька-Холодна, А.Коломиєць, Ю.Косач та ін. Безперечним лідером групи був Є.Маланюк. Але коли гурт трансформувався в інше утворення – "Ми" і став видавати однойменний журнал, що породило гостру полеміку з Д.Донцовим, склалася вкрай напружена ситуація. Є.Маланюк розірвав зв'язки з групою "Ми" і поновив співпрацю з "Вісником".

На варшавський період припадає поява в світ наступних книг поета: "Земля й залізо" (Париж, 1930), "Земна мадонна" (Львів, 1934), "Перстень Полікрата" (Львів, 1939), "Вибрані поезії" (Львів; Краків, 1943). Значно пожвавлюється публіцистична і наукова діяльність Є.Маланюка, з'являються десятки статей, нарисів, есе, в яких він осмислює набутки вітчизняної і світової культури (Т.Шевченко, М.Гоголь, П.Куліш, Я.Щоголів, Г.Чупринка, І.Бунін, М.Бажан, С.Гординський, В. Гренджа-Донський, Зореслав та ін.). Публікуються переклади з інших літератур (Шарль Бодлер, Йозеф Сватоплук Махар, Микола Гумільов).

У Варшаві доля звела Є.Маланюка з співробітницею чеського посольства Богумілою Савицькою, що стала його другою дружиною. В 1933 році в них народився син Богдан. Друга світова війна порушила сімейну ідилію. Богуміла все частіше виїздить з сином до рідних у Прагу, а Євген підзаробляє, де може: вчителем у Варшавській православній семінарії, перекладачем текстів до кінохронік, часто живе впроголодь.

Зі вступом на територію Польщі радянських військ письменникові доводиться податися вже на другу еміграцію, рятуючись від пильного ока енкаведистів, які на той час уже замордували його кращого друга Юрія Липу. Отже, знову табори для переміщених осіб, бараки, випадкові заробітки. Така перспектива не влаштовувала Богумілу, тож подружжя оформило розлучення, Євген сам подався в невідомість назустріч новим випробуванням, йому доводиться працювати ліфтером, викладачем математики в німецькому місті Регенсбурзі, в таборі для біженців, що перебував в американській зоні.

У цей період Є.Маланюк усамітнюється, відсторонюється від активної літературної діяльності. Належачи до Мистецького Українського Руху, нечасто бере участь у його зібраннях, культурних акціях. 5 березня 1947 року студія драми Йосипа Гірняка провела в Регенсбурзі свято на честь 50-річчя Є.Маланюка.

Виїхавши 1949 року до США, письменник поселився на околиці Нью-Йорка, влаштувався на роботу в проектному бюро, де й трудився до виходу на пенсію в 1962 р. За океаном з'являються друком його збірки "Влада" (Філадельфія, 1951), "Поезії в одному томі" (Нью-Йорк, 1954), "Остання весна" (Нью-Йорк, 1959), "Серпень" (Нью-Йорк, 1964), окремим виданням виходить поема "П'ята симфонія" (Нью-Йорк, 1954), присвячена діяльності борців за українську державність В.Тютюнника, В.Сінклера, А.Мельника, В.Сальського, М.Безручка, О.Удовиченка, Є.Коновальця, В.Петріва. Є.Маланюк продовжує працювати і в галузі публіцистики, літературознавства. Публікуються його монографії, статті, нариси. Це зокрема такі видання, що мали широкий резонанс: "Нариси з історії нашої культури" (1954), "Малоросійство" (1959), "Ілюстрісімус Домінус Мазепа – тло і постать" (1960), "Книга спостережень" у двох томах (1962;1966).

У 1962 році письменник ризикнув відвідати соціалістичну Польщу. Це було його останнє побачення з Варшавою, з багатьма спогадами про минуле. Зустрівся Є.Маланюк і з колишньою дружиною Богумілою, яка була щасливою його бачити. Ці дні, проведені недалеко від України, близької і водночас недоступної, не були отруєні навіть діями таємної поліції.

Помер Є.Маланюк 16 лютого 1968 року у Нью-Йорку і похований на нью-джерському кладовищі Баунд-Брук. Уже після смерті письменника у мюнхенському видавництві "Сучасність" з'явилася впорядкована ним самим збірка поезій "Перстень і посох" (1972), що стала його лебединою піснею.

* * *

Як поет “залізного чину”, покликаний добою українського державотворення, Євген Маланюк жорстко, твердо й упевнено ввійшов як у світ національної, так і зарубіжної літератури. Вихований на високих зразках античного й середньовічного мистецтва, глибоко обізнаний з набутками вітчизняної й світової культури нової доби, він, “страшної епохи син”, став уособленням аристократизму духу й інтелектуальної величі. Усвідомлюючи свою високу відповідальність перед Україною, узявши за приклад діяльність Т.Шевченка, П.Куліша, І.Франка, Лесі Українки, Є.Маланюк пішов Мойсеєвою дорогою – шляхом подвижництва і самопосвяти задля свого народу.

У жанровому відношенні художня спадщина Є.Маланюка відзначається великим розмаїттям: поема (“П’ята симфонія”), балада (“Балада про Василя Тютюнника”), послання (“Убійникам”), присвята (“Миколі Зерову”), поменник (“Пам’яті поета і воїна”), портрет (“Шевченко”), епітафія (“Над могилою Василя Тютюнника), щоденник (“З щоденника), вірш-маніфест (“Ars poetica”), пейзаж (“Весна”), діалог (“Задавнена розмова”), вірш-роздум (“Свідомість”), монолог (“Зорі гаснуть”) та ін. Часто автор уже в самих назвах відтінює жанрову специфіку: “Спогад”, “Репліка”, “Моравські елегії”, “Мадярські пісні”, “Романс”, “Ганзейська рапсодія”, “Пролог”, “Епілог”, “Ода до прийдешнього”, “Останній лист”, “Дума”, “Сага”, “Портрет”, “Місячна соната”, “Балтійська сюїта”, “Ноктюрн”, “Подорожні нотатки”, “Молитва”, “Акафист”, “Парастас”, “Псалми степу”, “Паннонські етюди”, “Нью-Йоркські стенограми”. В них виявляється синтетичний характер віршів, насичення поетичного мовлення елементами суміжних мистецтв (музики, живопису), релігійних обрядів, публіцистики тощо. Прикметною рисою доробку співця є нахил до циклізації (“Три присвяти”, “Два сонети”, “Присвятні строфи”, “Три сонети”, “Дві елегії”, “Три поезії”, “Сонети про Орлика”, “Карпатський триптих”, “Листівки з подорожі” та ін.

Серед основних мотивів творчості Є.Маланюка, які репрезентовані в усіх поетичних книгах, слід насамперед виділити такі: тему митця і його слова в житті народу; мотив утраченої батьківщини, долі України на тлі вселюдської історії; філософську лірику; інтимну тему; античні мотиви; релігійно-містичну лірику. Як правило, ці провідні тематичні лінії тісно переплітаються і між собою, і з іншими, менш репрезентованими мотивами-відгалуженнями. Відтак твориться напрочуд цілісний поетичний світ, що грунтується на суперечностях і гармонії, на потужному універсалізмі. Є.Маланюк постає водночас у кількох іпостасях: і як борець-державник, і як художник-віртуоз, і як провідник нації, і як звичайна людина з її болями і стражданнями, сумнівами і ваганнями.

Мистецьке кредо співця-патріота виявляється в багатьох поезіях, що стали хрестоматійними: “Стилет чи стилос?...”, “Молитва”, “Напис на книзі віршів”, “Ars poetica”, “Біографія”, “Муза”, “Демон мистецтва”, “Творчість” та ін. Євген Маланюк, як і його однодумці з Празької поетичної школи, сприймається як взірець нерозривної єдності слова й діла, зразок принциповості й безкомпромісності.

У вірші “Молитва” (“Вчини мене бичем Твоїм...”) він пристрасно апелює до Господа в надії на благословення, схвалення свого мистецького і громадянського вибору. Поетове слово має асоціюватися з “ударом, вистрілом, набоєм”, повинне бути сповненим сили та рішучості. Обов’язок співця-українця – разити національне перевертенство і самозаспокоєння, будити співвітчизників від сну байдужості до героїчних діянь. Інакше над Україною як “полем рути і отрути” (ремінісценція з Т.Шевченка) не зникне загроза знелюднення, цілковитої загибелі.

Твоїм бичем мене вчини,
Щоб басаманувати душі,
Щоб захитать і знову зрушить
Смертельний чар дичавини!

Така ж вольова натура митця, інтелектуальна напруга й оголеність почуттів проглядають у триптиху “Біографія”. Для ліричного героя – вихідця з “глухого степу” – важливо і в житті, і в поезії йти “завжди – проти течій”, “навпростець – де спалює мета”. Його доля, його призначення окреслені: “Все чути. Всім палать. Єдиним болем бути, / Тим криком, що горить в кривавім стиску уст...”. Експресіоністичні мазки (“кісток народних хруст”, “недорізаним звіром – вітер / Проридає в страшний простор”, “чорним повітрям – мор”) сусідять у триптиху з розміреними сентенціями неокласика (“вирізьблюю німий життєпис / На дикім камені століть”, “конструюю вічний образ / На сірім цоколі часу”). Поет свідомий своєї приреченості на самотність, адже він нещадний до інших, як і до себе. Завершується триптих “Біографія” вражаючою Маланюковою самохарактеристикою, що висвічується на тлі трагедії України:

А я мушу незморено-просто –
Смолоскипом Тобі Одній,
Я – кривавих шляхів апостол –
В голубі невечірні дні.

Для поета займатися літературною діяльністю – це щоденно йти на прю з часом як “зловісним ворожбитом”, із “чорним вітром”, із бурями, аби побожно “жати жито з колоссям вже достиглих слів” (“Творчість”). Мистецький процес є не розвагою, а виснажливою і відповідальною справою, що вимагає одержимості й самопосвяти:

Все жну жита, необоримий,
Від поту й праці вже сліпий,
І Муза перевеслом рими
Ось в’яже строф моїх снопи.

Мотив співвіднесеності слова і зброї, мистецтва і боротьби в часи національного й соціального поневолення народу був одним із визначальних для українських поетів-патріотів. Досить згадати відомі ліричні гасла Панаса Мирного (“З слова живого скуй самопали / й з ними між люди іди”), Бориса Грінченка (“Огонь палкий і гострий меч / Хай буде твій живущий спів”), Лесі Українки (“Слово, моя ти єдиная зброє”), Олександра Олеся (“О слово! Будь мечем моїм!”) та ін. Прилучаючись до роздумів своїх попередників і сучасників з приводу ролі поезії в житті суспільства, Є.Маланюк у програмному вірші “Стилет чи стилос?..” (1924) зі своєї першої книги розмірковує над долею митця, прагне визначити для себе пріоритети в творчій і громадській діяльності. Символіка, до якої вдається співець, досить прозора й красномовна. Стилет як холодна зброя є втіленням боротьби, осторонь якої не повинен стояти художник-громадянин. А стилос, тобто загострена з одного кінця паличка, якою в давні часи писали на вощаних дощечках, сприймається як символ мистецтва, служіння красі. Поміж цими двома цілями й балансує ліричний герой вірша. До якого берега пристати? Чому віддати перевагу?

Стилет чи стилос? – не збагнув. Двояко
Вагаються трагічні терези.

Але сумніви це ще не свідчення слабкості, легкодухості. Щоб визначитись, треба реально зважити всі “за” і “проти”. З одного боку – принадний світ краси, до якого мимоволі пориваєшся, “не кинувши у глиб надійний якор”. Цій спокусі дуже важко протистояти. Автор відтінює її за допомогою образних картин у дусі акмеїзму:

Там дивний ліс зітхає ароматом
І весь дзвенить од гімнів п’яних птиць,
Співа трава, ніким ще не зім’ята,
І вабить сном солодких таємниць.

Там зачарують гіпнотичні кобри
Під пестощі золототілих дів...

А з іншого боку – вир боротьби, можливість виявити свою силу та відвагу, розум і волю до перемоги. Це шлях, повний небезпек і випробувань, що гартує неабияку особистість:

... Тут веселий галас бою –
Розгоном бур і божевіллям хвиль.
Безмежжя! Зачарований тобою,
Пливу в тебе! В твій п’яний синій хміль!

Ліричний герой твору, ніби Одісей з гомерівського епосу, відчуває своєрідне роздвоєння. Як і володаря Ітаки, його кличе обов’язок, але водночас манять до себе різні принади, за якими можливі пастки. Відтак для героя питання так і лишається відкритим: він перебуває і в полоні краси, і в очікуванні життєвих битв. Цей мотив не раз відлунюватиме в ряді наступних творів, по-різному варіюючись. Зокрема в “Епілозі”, яким завершується перша поетична книга Є.Маланюка, акцент зміщується в площину протиставлення раціонального і почуттєвого начал:

Вже всі примари розлетілись
При деннім світлі простих мет.
Ось: розуму – уважний стилос
Та серця – вогняний стилет.

Оскільки, як відомо, з волі видавців видрук збірки “Гербарій”, що мала стати дебютною, затримався, аналізований вірш “Стилет чи стилос?..” виконав функцію заспіву до всього доробку письменника, був його ліричною візиткою, крізь образну систему якої читач позирав на всі наступні публікації.

У “Написі на книзі віршів” (1925) автор пояснює специфіку діяльності співця-громадянина, пропонує синтез тих напрямків, про які йшлося вище, аргументує, “чому стилетом був мій стилос / І стилосом бував стилет”. У цьому пролозі до збірки “Земля і

залізо” (1930) сконцентроване й викристалізоване Маланюкове бачення себе в літературі: “Напружений, незломно-гордий, / Залізних імператор строф, – / Веду ці вірші, як когорти, / В обличчя творчих катастроф”.

Поет утверджує в мистецтві монолітну єдність гострого розуму й залізної волі, високої гідності й вояцького азарту. Адже імперативний характер епохи вимагав такого ж категоричного звучання від слова, що прокладало тривкі містки між героїчним минулим, напруженою сучасністю і бажаним прийдешнім:

Позаду – збурений Батурин
В похмурих заграваx облуд, –
Вони – ж металом – morituri –
Сурмлять майбутньому салют.
Важкі та мускулясті стопи.
Пруживий одбивають ямб, –
Це дійсності, а не утопій
Звучить громовий дифірамб.

Митець модерної доби мусить тонко відчувати пульс часу, бачити перспективу, щоб переконливо й упевнено вести за собою інших (“булаву гранчасту / Скеровую лише вперед”, “це ще не лет, але вже наступ”), імперія поетових витворів відкрита для нащадків, як і та висока мета, якій Є.Маланюк віддав свій хист. Повтором дієслова доконаного виду “збагнеш” автор підтверджує свій оптимізм щодо сприйняття його ідей співвітчизниками. Історична (тисячолітній порох, імператор, Батурин) та військова атрибутика (когорти, булава, наступ) своєрідно перемежовуються у вірші з літературознавчими поняттями (строфи, стопи, ямб, утопії, дифірамб). Вдало дібрані епітети (“важкі та мускулясті стопи”, “громовий дифірамб”), інверсії (“залізних імператор строф”, “пруживий одбивають ямб”), порівняння (“вірші, як когорти”) створюють ілюзію воєнного маршу, переможної і неспинної ходи. Вся могутня імперія, що приводиться в рух розумом і серцем поета, засвідчує міць і потугу, впевненість митця у собі й своїй творчій спроможності. Цьому ж слугує і легкий, сповнений динаміки чотиристоповий ямб, який зцементовує чіткі й рвучкі рядки, засновані здебільшого на алітерації р. Вірш подається традиційно як астрофічний текст, хоча в ньому неважко помітити строфу внутрішню організацію (катренну структуру). Графічно твір ніби асоціюється з цілісним військовим формуванням, що складається з дрібніших частин (строфи, рядки, словосполучення, стопи, склади). А літери на білому папері – мов вояки на полі бою, наступального і звитяжного.

Дороговказом у житті і в поезії для Є.Маланюка стали заповіти Т.Шевченка, П.Куліша, І.Франка, про що свідчать і його лірика, й есеїстика (назвемо хоча б статті “Ранній Шевченко”, “Три літа”, “До справжнього Шевченка”, “Шевченко – живий”, “У Кулішеву річницю”, “Франко незнаний”, “До життєпису Франка” та ін.). Ці титани мислі стали йому високими зразками служіння Україні і людству. Думки тільки одного Кобзаря відлунюють у десятках віршів Є.Маланюка (“Шевченко”, “На тризні”, “Молитва”, “Убійникам”, “Невичерпальність”, “І ранками на панщину йдучи...”, “Міста, де минали дні”, “Друге посланіє”, “Уривок з поеми”, “Липень”, “Думи мої, думи...”, “Побачення” та ін.). У поезії “На тризні”, присвяченій 115-ій річниці великого Тараса, автор наголошує на невмирущості його полум’яного духу. Кобзаревий “гімн огню”, “рокіт многострунний” не підвладен часу і забуттю, завжди будитиме співвітчизників до гідного життя:

І той – з-під брів – наллятий гнівом зір,
І та – з-під уса – усмішка-докір,

І криця та, що в кремезній статурі
Завжди бриніла жадобою бурі,

І ті уста, що з них, як ураган,
Гримів і пік пророчний твій пеан,

І думи ті, що гострим лезом їді
Прокреслились гравюрою на міді,

І ярий дух, що повнив тіло вщерть, –
Все це в віках, пропалюючи смерть,

Живе, горить, сумління нам тривожить,
Вирізьблюючи тварі – образ Божий.

Вірш-портрет “Шевченко”, що написаний у сонетарній формі, передує в книзі “Земля й залізо” поезії “Куліш”, ніби підкреслюючи вагомість для України цих двох велетів думки, що стоять пліч-о-пліч в історії національного відродження нашої батьківщини. Хто ж такий Тарас Шевченко? Яке місце традиційно відводиться йому і на яке він більше заслуговує? Над цими питаннями

розмірковує автор, намагаючись звільнити постать Кобзаря від прямолінійних і спримітизованих поцінувань, збідненого розуміння його діяльності. Таке прагнення наблизитись "до справжнього Шевченка" взагалі дуже характерне для Є.Маланюка, якого обурювало, що образ поета "сплощився і завмер народницькою іконою", поставши "у відповідній канонічній уніформі, себто в шапці і кожусі, що сталися зловісним символом на довгі десятиліття". Однією з численних спроб показати, "як далекою є ця ікона тій живій постаті", і став згаданий сонет. Для Є.Маланюка Шевченко

Не поет – бо це ж до болю мало,
Не трибун – бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все – "Кобзар Тарас"
Він, ким зайнялось і запалало.

Після першого катрена – тези – подається антитеза, в якій письменник заперечує традиційні уявлення про великого співця. Це не просто людина, а ціла епоха і в національному, і в планетарному розвитку. Послуговуючись ґрадацією, Є.Маланюк стверджує, що Т.Шевченко – "бунт буйних майбутніх рас, / Полум'я, на котрім тьма розстала", "вибух крові, що зарокотала / Карою за довгу ніч образ". Оскільки вірш написано за схемою шекспірівського сонета (три катрени і один дистих), то третій чотиривірш є й логічним розвитком попередніх міркувань, продовжуючи ряд характеристик-узагальнень ("лютий зір прозрілого раба", "Гонта, що синів свяченим ріже"), і водночас синтезуючою оцінкою, підсумком, у якому наголошується на чудотворній духовній силі Кобзаревого слова, що відроджує гідність і могуть народів ("у досвітніх загравах степа / З дужим хрустом випростали крижі"). Згадка в даному контексті про уманського сотника (символ Коліївщини) і його "дітовбивство" (історично непідтверджене) сприймається як поетична формула на позначення безкомпромісності й самопожертви борців за народну справу.

У фіналі сонета Є.Маланюк підкреслює загальнолюдську спрямованість життя й творчості Т.Шевченка як носія ідеалів добра і справедливості, як великого гуманіста: "А ось поруч – усміх, ласка, мати / І садок вишневий коло хати". Саме у цьому полягає, на думку автора, феномен Кобзаря – мислителя, митця, громадського діяча. Його ґеніальність народилася з національного болю й уселюдської мрії про щастя.

Є щось знаменне в тому, що "залізних імператор строф" прийшов у цей світ на початку 1897 року за кілька тижнів до смерті визначного подвижника П.О.Куліша і ніби самою історією був покликаний продовжити його місію будителя національної самосвідомості українців, носія державницької ідеї. Важко знайти в усій вітчизняній поезії таку ж нестримну зливу звинувачень на адресу свого народу і вияв такого нестерпного болю за нього, як у творах цих співців. Досить співставити хоча б характеристики з Кулішевої "Псалтирної псальми" і Маланюкової "Репліки" чи з його ж "Сонета гніву і ганьби". Той же войовничий дух, та ж різкість обличителя і така ж неподолання жага патріотичного чину. Є.Маланюк пропускав крізь власне серце найсокровенніші думи славетного попередника, його надривні почуття й переживання. Цей незглибимий внутрішній зв'язок між митцями прочитується в поетичних рядках.

Трагічним пафосом і драматизмом позначений ліричний диптих Є.Маланюка "Пам'яті Куліша" з книги "Стилет і стилос". Перший вірш "Невже ж надії всі – пропащі?.." має красномовну присвяту "Малоросам", якою детермінується одна з найважливіших ділянок громадської діяльності співця – боротьба за порятування українців від вторинності й угодництва, інертності й перевертенства. За низкою риторичних питань оголюються болісні роздуми просвітника над долею України, перетвореної на глуху російську провінцію, заселену денаціоналізованим елементом – малоросами чи то хохлами, позбавленими державного мислення, гідності та гордості.

Символом духовного спустошення й здичавіння в краї є "сморід здохлий" "мертвої душі". Цей образ малороса-зомбі огорнутий гнітючим серпанком – "здохле вже здола балакать, / Є переконаним хахлом, / Що вже носить краватку вміє / І слинить Маркса вже..." і врешті – "здихає скрізь". Численні повтори слів на означення поняття "мертвий" ("дохлий") підсилюють враження самотності жертовного серця Кулішевого в оточенні живих трупів. І все ж співець до кінця проходить свій подвижницький шлях, не відступивши від високої ідеї, не зрадивши сплюндрованого народу відреченням від нього і не чекаючи ніякої подяки та винагороди за свої тяжкі труди: "не загас під бунту бубни, Під трубний галас голосів", "зоставсь з тобою, хохле, Безславно тліти на межі". Цей "малоросійський Єремія", котрому судилось "проклинать та плакать, та пружить зламане крило", не боїться закалятись серед такого околу, бо осяяний хоч і слабкою, та надією і сам став "відблиском мети", приречений долею до останнього подиху віршувати "вогнем останніх сліз".

Наступний вірш диптиха – "Чим чорніш, чим кривавіш регоче..." співвідносить долі П.Куліша та Є.Маланюка як відкривачів істини для затуманеного малоросіянством народу. Послуговуючись похмурою атрибутикою для окреслення шляху просвітника ("страшніш мені в очі насувається", "змієїться, протоптаний мукою", "отруйно сичить гадюкою"), автор потверджує багатотрудність і

водночас гіпнотичну силу такого вибору – самопожертви і страждань, цілковитої відвертості й самовіддачі: “Хочеш? – виведу. Стань – і йди”.

Сонет “Куліш” із збірки “Земля й залізо” є продовженням подібних роздумів. Це спроба проникнення до мистецької лабораторії автора разючих вогненних послань “До Шекспіра, заходившись коло українського перекладу його творів” та “До рідного народу, подаючи йому український переклад Шекспірових творів” (з книги “Хуторна поезія”). Є.Маланюк віддає належне одержимості й фанатичній працездатності П.Куліша, його прагненню “очі правнукам хижацьким просвітити”, завдяки прилученню до спадщини вселюдських світочів, зокрема й знаменитого гуманіста з туманного Альбіону. Цей “з культурників найбільший воєвода” слугував українському просвітникові недосяжним взірцем у справі утвердження загальнолюдських цінностей на противагу варварству й кривавому хижацтву, темряві й сліпій жорстокості. І хоча П.Куліш добре усвідомлював, наскільки невдячною може бути його титанічна робота і просто канути “в тьму”, “в неславу й забуття”, він працював і працював до перевтоми й самовиснаження (“довго Шекспіра перекладав”, “сторінки по одній / Ще мерехтять в очах”). І все – “в майбутнє цій землі”, задля прийдешніх поколінь “приблуди степового” й “наслідника розбишацького”. Завершує свій твір Є.Маланюк аплікацією – вражаючим початковим рядком Кулішевого вірша “До рідного народу...”, що був криком образи за співвітчизників, які в новій реальності “своїм” не назовуть нічого: “Народе без пуття, без честі, без поваги”. Порівняння кулішівського хутора з “дивним” Чигирином, де “сплять гетьманські салі”, підносить постать мислителя на один щабель з найвидатнішими діячами вітчизняної історії, борцями за волю і державність. Не випадково в творіннях П.Куліша поет вбачає “залізний стиль нових універсалів”, маючи на увазі державотворчі змагання українців уже в ХХ столітті, в яке пророчо, зазирав просвітник. Вірш написаний розлогим шестистоповим ямбом, що відтінює світ думок і поривань, суперечливих станів душі митця, чиє перо було охоплене “ядом спраги”.

Поезія Є.Маланюка “Невичерпальність” – це своєрідний гімн на честь невмирущого творчого генію українського народу. Автор щиро дивується життєздатності своїх співвітчизників: “Невичерпаний дух який! Яка непереможна сила!”. І ця могуть, ця незглибимість притаманна бездержавній країні, розіпнутій на тлі століть:

Тяжким хрестом лежать шляхи,
Ясні в ночах, вони сліпі вдень:
Рамено – з заходу на схід,
Рамено – з півночі на південь.

І так розіп’ята – віки, –
Вогонь буття не загасила.

Поетичні рядки Є.Маланюка сповнені болю і образи, гордості й надії. Адже незважаючи на тривалий процес винародовлення, нищення корінної нації і її культури в Україні, батьківщина знову й знову відроджується, спалахує жагою до самоутвердження. Розгорнута антитеза, ускладнена градацією, допомагає авторові передати феноменальність цього явища:

Гноблять, калічать, труять рід,
Ворожать, напускають чари,
Здається, знищено вже й слід,
Лиш потурнаки й яничари.

І ось – Стефаник і Куліш,
Ось – Коцюбинський, Леся – квіти
Степів страждальної землі,
Народу самосійні діти!

Письменник пишається творчою снагою краян, що стали символами національного відродження і світової слави України. Поки з надр цієї землі з’являються такі велети, вона не буде пропащою. Як апофеоз цього дивовижного дійства на фоні планетарної історії сприймається месіанська роль Кобзаря: “...Підземно загуде / Вулканом націй ціла раса – / І даром божеським гряде / Нам Прометеїв дух Тараса”. Твір насичений контрастними поняттями. Антонімічні пари (ясні – сліпі, в ночах – вдень, захід – схід, північ – південь) відтінюють суперечливість, властиву Україні: вона “розіп’ята” і водночас жива (“вогонь буття не загасила”). Гіперболізовані характеристики (“невичерпаний дух”, “непереможна сила”), порівняння з вулканом надають віршеві епічного звучання. Символи страждання і повинності (розп’яття, тяжкий хрест), архаїзм “рамено” в анафоричній позиції, укрупнюючи образ землі-мучениці, осіненої “даром божеським”, набувають пафосу біблійних легенд. Катрени, писані енергійним чотиристоповим ямбом, випромінюють неабияку потугу, підкреслюючи життєздатність, “невичерпальність” Шевченкового краю.

Диптих “Сучасники” (1923-1924) присвячено двом видатним поетам збільшовиченої України,

доробком яких захоплювався Є.Маланюк, – М.Рильському та П.Тичині. Перебуваючи за кордоном, автор пильно стежив за мистецькими процесами на батьківщині, болісно реагував на ті аномальні явища, які там ставали все частішими і загрозливішими.

Перший вірш "Ще молитесь, далекий брате..." (1923) адресований неокласикові Максимові Рильському з поміткою: "По прочитанні "Синьої далечіні". Твір являє собою ліричний портрет митця з "звенигородських піль". Є.Маланюка приваблює гармонійність світу високої духовності, оспівуваного М.Рильським на противагу жорстокій дійсності, від якої він відсторонюється:

Ще не стомились карбувати
В коштовних ямбах вічний біль.

Краси веселий кондотьєре,
Несете хрест свій там, ген-ген,
Серед похмуро-рідних прерій;
Ви – еллін, схимник і Гоген!

Герой вірша – "алхімік мудрих слів" – постає на тлі самотинної середньовічної келії, ніби сходить з полотна давнього художника. Оточенням поета-чарівника є "тиші ніжний спів, / Реторти, циркуль, колби, книги". Ось що варте його уваги, ось чим наповнене його життя. А людська дрімучість і дикість, груба сила й сваволя ("навколо – хащі й печеніги") залишаються наче в іншому вимірі, не втручаючись у світ краси, за законами якого живе цей митець. Але Маланюкові зауваги "ще молитесь...", "ще не стомились карбувати..." звучать як натяк на тимчасовість такого становища поета, на можливість вторгнення до його затишного притулку носіїв зла, що наклали відбиток "похмурості" на рідні степи-прерії. Як відомо, гурт київських неокласиків – М.Рильський, М.Зеров, М.Драй-Хмара, П.Филипович, О.Бургґардт (Юрій Клен) уже в 20-х р.р. стають об'єктами нищівної критики з боку борців за утвердження пролетарського мистецтва, а в 30-х р.р. зазнають переслідувань і репресій. Авторові "Синьої далечіні" довелось піти на компроміс, перелицюватись на співця соціалістичної епохи. Такого процесу переродження митця Є.Маланюк не показує у вірші про М.Рильського, але в наступному творі диптиха "Сучасники", присвяченому П.Тичині, він поданий досить переконливо.

Поезія "На межі двох епох, староруського золота повен..." (1924) свідчить про злочини більшовиків у гуманітарній сфері, про перекування великих художників, зосібна геніального автора "Соняшних кларнетів", у комуністичному дусі. З одного боку, Є.Маланюк не може приховати свого захоплення вершинними здобутками П.Тичини, а з іншого – передає роздратування й біль у зв'язку з співцевим конформізмом. Перша частина твору звучить патетично, урочисто. Адже в ній ідеться про тичининські злети часів Української Народної Республіки ("Соняшні кларнети", "Плуг", "Замість сонетів і октав") як вияв генію самого народу, що розбив кайдани національного поневолення й духовно воскрес. Маланюківські ліричні рядки насичені образами з таких шедеврів, як "Золотий гомін", "Дума про трьох Вітрів", "Не Зевс, не Пан...", "Скорбна мати", "Війна", "І Бєлий, і Блок..." та ін.

На межі двох епох, староруського золота повен,
Зазгучав сонценосно твій сонячно-ярий оркестр, –
І під сурму архангела рушив воскреснувший човен,
Й над мощами народу хитнувсь кам'яний його хрест.

І на древнім, на скитськім, на кров'ю залитім просторі
Говорили могили, співали козацькі вітри.
І у літери тайн степовії складалися зорі,
Щоб пломінним пророцтвом означить початок пори.

Так зродився ти з хвиль злото-синіх космічних вібрацій,
Метеором огнистим ударив в дніпровські степи
І, здавалося, – вріс. І над плугом схилився до праці,
І вже мріяло серце про сонцем налиті снопи...

У такому маєстатичному ореолі П.Тичина постає і як співець-мислитель, і як поет-патріот, і як митець-пророк. Він сприймається як символ відродженої до вільного життя державної України, її негативного ставлення до більшовицької навали ("жорстко-ярим залізом ти пік одоробло північне, / Й клекотіла душа твоя в гнівнім, смертельнім огні"). Є.Маланюкові імпонує цей нерозривний зв'язок письменника зі своїм народом – будівничим власної долі.

Але "бурі історії" розпорядились по-іншому, вони "рвали й жбурляли відвічне". Відтак у другій частині присвяти П.Тичині автор наголошує на фатальних наслідках соціалістичної революції для України, і для її співця:

Раптом... брязнуло враз! і ридально навік розірвалось...
І бездонним проваллям дихнула порожня луна.
... від кларнета твого – пофарбована дудка зосталась.
... в окривавлений Жовтень – ясна обернулась Весна.

Картину спустошення в рідному краї доповнюють вражаючі мікродеталі (“по синіх степах дикий вітер повіяв примару, / Щоб журить і жахать”, “замогильний доноситься спів”, “мертвий місяць”). Щойно відроджену й загублену батьківщину поет бачить як “божевільну Офелію – знов половецьких степів”, а її ґеніального оспівувача – в ролі блазня з “пофарбованою дудкою” в руках. Як відзначить пізніше в розмові з відомим дослідником М.Неврлим сам Павло Григорович, маланюківські убивчі рядки були справедливими: “Миколо Ярославовичу, він єдиний мене зрозумів, він єдиний сказав мені правду... А інші мені кадили... Так воно й сталося...”.

Розробляючи в диптиху “Сучасники” тему трагедії великого таланту за комуністичного режиму, автор протестує проти тих задушливих суспільних умов, які ведуть до непоправних деформацій у галузі національних культур і в долі їх репрезентантів.

Ще одному геніальному співцеві України Тодосеві Степановичу Осьмачці судилася трагічна доля - репресії часів сталінщини, тривале перебування в психлікарні, тяжкі поневіряння і смерть на чужині. Цій незвичайній людині не міг не віддати шану Є.Маланюк. У вірші – поменнику “Пам’яті Т. Осьмачки”, датованому 9 вересня 1962 року, він висловлює незмірну скорботу й біль від цієї непоправної втрати :

Не хочу – ні! – цих похорон. Прости.
Хай тільки ворон тричі десь прокряче,
Що вже похований ти, неповторний ти,
Осьмаче – символе, як Вій від мук незрячий!

Той, що став символом епохи, зліг у домовину. Але не хочеться вірити в те, що його більше нема, що не лунатиме цей самобутній голос, а полум’яний зір не разитиме довкола себе усіляке зло і кривду. Порівняння з Вієм, що “від мук незрячий”, не лише спонукає до традиційної серед дослідників паралелі між художніми світами М.Гоголя й Т.Осьмачки, але й підкреслює подібність доль двох великих митців, народжених Україною, - митців, від яких багато хто відвертався, не розумів, сприймав у викривленому світлі. У Маланюковому “правнуки, що будуть знов сини” мимоволі вчувається Шевченкове “правнуки погані”, але з обнадійливою перспективою. Автор вірить, що настануть часи, коли співвітчизники повернуться обличчям до Тодося Осьмачки, гнаного й переслідуваного в Україні, а його спадщина увійде в свідомість краян.

Ні, не ув’язнить глина чужини
Твою труну, твій попіл вогнепальний,
Бо правнуки, що будуть знов сини,
Перенесуть у тишу спочивальні.
Посадять дуб. І, щоб з землею злить,
Чебрець розстелять килимом духмяним.

Епітет “попіл вогнепальний” підкреслює живучість і впливовість Осьмаччиного слова. Воно по смерті разитиме все негідне й потворне. Фінальна гармонійна картина (“Внизу Дніпро котитиме блакить, А в Києві шумітимуть каштани”) створює настрій умиротворення: герой-мученик, герой-подвижник таки знайде довічний притулок у рідній землі, злившись із нею воєдино.

У Маланюковому поетичному світі сусідять Гомер і Еврипід, Горацій і Петроній, Нестор і Шекспір, Вольтер і Сковорода, Міцкевич і Пушкін, Бодлер і Верлен, Рембо і Рільке... Вірші “Станіслав Виспянський”, “Марії Башкирцевій”, “Миколі Зерову”, “Юрієві Дараганові”, “Подебрадці”, “Волинське”, ліричні присвяти Юліанові Тувіму (“Ars poetica”), Йозефові Сватоплуку Махарові (“Над Балтиком”), Миколі Гумільову (“Пам’яті поета і воїна”), Анні Ахматовій (“Антистрофи”), Юрієві Липі (“Ю.Л.”), Олександрові Наріжному (“Три сонети”), Дмитрові Донцову (“Крик Ксенофонтових фаланг...”), Уласові Самчуку (“Володимерія”), Олені Телізі (“Аще забуду тебе, Ієрусалиме...”), Наталі Лівицькій-Холодній (“Як перший пелюсток весни...”, “Знаю, що сумно вчитись латини...” та ін.), Миколі Хвильовому (“Березіль”), Оксані Лятуринській (“Камінь”) допомагають краще зрозуміти автора, його громадські й мистецькі орієнтири, відчути співзвучність у творах митця національних і загальнолюдських проблем.

* * *

Наскрізний мотив поезій Є.Маланюка – філософське осмислення історичного поступу України, її злетів і падінь. Імпульсом до появи ліричних циклів “Під чужим небом”, “Еміграція”, “Сни”, “Євангелія піль”, “Псалми степу”, “Діва-Обида” та ін. стали душевні болі митця, штучно відмежованого від рідної землі.

“Ісход” (1920) – один з найболючіших віршів, викликаних першою Маланюковою еміграцією, коротко й стисло фіксує момент вигнання захисників Української Народної Республіки з рідної землі, передає їхні душевні муки. Для вимушених скитальників світ поділився на дві частини: Захід, де можна собі відшукати хоч якийсь притулок, але довіку не знайти батьківщини, і Схід, де тобі місця вже нема, оскільки державність утрачено:

Не забути тих днів ніколи:
Залишали останній шмат.

”Останній шмат” української землі відібрано більшовиками, а відтак її оборонці приречені на поневіряння по чужинецьких краях. За допомогою мікрообразів “утомлений грім гармат”, “зловісні птахи”, “сумний похід” автор досягає настрою гнітючості, похмурості, що оволодіває серцями вояків. Вдаючись до прийому протиставлення, Є.Маланюк поглиблює трагізм ситуації:

А потяг ридав: На Захід... На Захід... На Захід...
І услід – реготався Схід.

Цей Схід, частиною якого є й Україна, ворожий, збільшовичений, персоніфікується далі в образі охмелілого від перемоги звіра (“роззявляв закривавлену пащу”, “п’яний подих нудив, як смерть”). Риторичне питання “Де ж знайти нам за Тебе кращу / Серцем, повним Тобою вщерть?” оголює душевний розпач тисяч патріотів, що мужньо боронили волю своєї вітчизни, але програли справу й опинились у становищі ізгоїв. Позначена драматизмом поезія “Ісход” уже своєю біблійною назвою викликає відомі легендарні й історичні аналогії, пов’язані з трагічними періодами в долі народів. Для Є.Маланюка це був не останній такий “вихід” і пізніше він продовжить цей же мотив у вірші “Ісход – ІІ” (1944).

Традиційне звертання “Ти” - з великої літери – все частіше заполоняє часопростір Маланюкової поезії, означаючи його біль і тугу за Україною. Епіграфом до вірша “Одна пісня”, написаного 15 серпня 1928 року, стали рядки з народної пісні “В кінці греблі шумлять верби”. Ця сумовита мелодія співзвучна з журливими настроями ліричного героя-емігранта :

Була, почуєш пісню і спахнеш
Пекучим болем пізньої любові –
І от – далечина Твоїх безмеж
Твоїх небес нестриманая повінь...

Тільки на чужині з’явилось таке загострене відчуття батьківщини – через неподолану розлуку з нею протягом довгих років. Ця зболена любов витворює в уяві героя незабутні картини рідного краю (“пливе, пливе блакитна широчінь”, “росте, росте співучим колом обрій”, “від білих хмар лиш смарагдова тінь / Біжить ланами”). Кожна деталь таких віртуальних українських пейзажів викликає і втіху, і нестерпну муку од усвідомлення, що все це тільки у фантазіях, у видіннях. Риторичні вигуки “О, як забуть Тебе, єдину в світі!“, “Моя, моя Земля!” стверджують неможливість для вигнанця знайти іншу вітчизну. Чужина ніколи не стане такою – рідною й світлоносною. На це здатна лише мати – батьківщина: “Твій зір мені ясніш за сонце світить. / Твоя далека пісня, як хорал”. Питання винесене до фіналу твору, звучить риторично, оголюючи душевні страждання скитальця - емігранта. Для нього рідна українська мелодія є й цілющим бальзамом для душі, й пронизливиим болем:

Яке ж залізне серце муку стерпить :
Оттут в недужих мріях уявлять,
Як “в кінці греблі шумлять верби”.

Наскрізний образ поезії – українська пісня в серпанку сакральності. Це невід’ємний елемент буття українця, його духовний оберіг. Для героя Маланюкового вірша рідна пісня стає посередником, невидимим містком, що зв’язує його з утраченою вітчизною. Автор майстерно використовує в тексті епітети (“співучим колом”, “залізне серце”, “недужих мріях”), порівняння (“далека пісня, як хорал”), метафори (“смарагдова тінь / Біжить ланами”, “вітри недобрі / Напружують свій навіжений чвал”), гіперболізовані вирази (“небес нестриманая повінь”, “спахнеш / Пекучим болем”), повтори (“пливе, пливе”, “росте, росте”, “Моя весна. Моя, моя Земля !”), за допомогою яких творяться образи пісні та України.

Втрата здобутків Української Народної Республіки, вимушена розлука з батьківщиною, гірка доля вигнанця породжують у творах Є.Маланюка, з одного боку, журливі й навіть розпачливі нотки, а з іншого – гнів, обурення, ненависть до того традиційного для співвітчизників отарного духу, недбальства й нетямучості, що вже вкотре завадили зберегти довгождану державність. Відтак і Україна-мати постає перед поетом і в світлому серпанку любові й шани (“Чому лиш на чужинних бруках / Краса засяяла Твоя..?”), і в жахітливо-потворному вигляді (“Ішла розхристана й страшна. /

Всміхалась божевільно-хитро...”), і в ореолі презирства й зневаги (“Лежиш, розпусто, на розпутті, / Не знати – мертва чи жива”, “мізерія чужих історій”, “всією тучністю просторів / Повія ханів і царів”). Причому негативні оцінки стають домінуючими: “пусте, неплодне трясця”, “похотлива скитська гетеро”, “божевільна блуднице”, “зрадлива бранко степова” та ін. Як відзначив дослідник Т.Салига, “Маланюкове згущення фарб української неслави – це його образа на малоросів, його розпач, його суворий суд, але суд, що виростає з любові. Це ненависть і любов у своєму двобої. Це ненависть в ім’я любові. Тільки велика любов здатна потамувати гіркість таких звинувачень, які кидає поет своєму найвищому і найсвятішому ідеалові”. Саме це почуття любові змушує співця у “Псалмах степу” після зливи словесної ганьби й принижень, ніби схаменувшись, благати прощення за святотатство:

Прости, прости за богохульні вірші,
Прости тверді, зневажливі слова!
Гіркий наш вік, а ми ще, може, й гірші,
Гіркі й пісні глуха душа співа.

Причину різкості й убивчості Маланюкових поетичних сентенцій висвітлюють численні його статті, зокрема “Малоросійство”, де досліджується “тип національно-дефективний, скалічений психічно, духово”, що набрав на Україні “особливо-патологічного і зовсім не такого простого характеру”. Це явище, як вважає автор, найменше зачіпало “основну нашу національну масу – селянство”, а насамперед було хворобою інтелігенції, “поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації”. Оця слабкість, інертність еліти, нездатної згуртувати аморфну масу українців у державний народ і стає об’єктом гострої критики з боку Є.Маланюка у багатьох віршах. Біль і гнів поєднується в його інвективі “Історіософічне”:

Обабіч шляху із Варягів у Греки
Ще й досі живуть ні варяги, ні греки,

А так собі, еманація, гра –
Дрижить протоплазмою без ядра.

І скільки не пружили і не палили,
Тільки ойойкало тлусте тіло,

Тільки переповзало завжди
Тудою-сюди, а сюдою – туди.

У багатьох поетичних циклах “Полин”, “Степова Еллада”, “Варяги”, “Чорне серце”, “Антимарія”, “Варязька весна” та ін. Є.Маланюк розмірковує над долею своєї батьківщини, витоками її державності, здобутками й болючими втратами. Українці постають в органічному зв’язку з процесами, що відбуваються в світі протягом сторіч і тисячоліть. Простежуються впливи античної Греції і представників скандинавських країв, християнської Візантії й войовничого Риму. Вірші “Варязька балада”, “Знаю – медом сонця...”, “За добою – доба...”, “Не стомилась лежати шляхом...”, “Став на землю варяг...”, “Відвіку покарано степом...”, “Поможи мені, римський орле...”, “Сага” та ін. засвідчують глибинність і цілісність історіософічної системи Є.Маланюка. Лейтмотив десятків його творів, присвячених осягненню феномену України, з особливою виразністю звучить і в змісті, і в самій назві завершальної поезії з циклу “Поліття”, що побудована на антитезі: “Не хліб і мед слов’янства: Криця! Кріс!...”:

Не лагода Еллади й миломовність:
Міцним металом наллята безмовність,
Короткий меч і смертоносний спис.

Перефразовуючи рядки національного гімну “Ще не вмерла Україна”, поет стверджує, що “вороги не згинуть, як роса, / Раби не можуть взріти сонця волі”. Відтак потрібні “бронза й сталь”, а не “струмок ліричних сліз”, щоб батьківщина стала державною, нездоланною.

Вірш “Знаю – медом сонця, ой Ладо…” (1925) навіяний ностальгією по Україні, позначений ідилічною чарівливістю і грацією. Подібно до Т.Шевченка з його світлим образом батьківщини, витвореним на чужині у гнітючих умовах каземату (“Садок вишневий коло хати”), Маланюк-емігрант переливає в поетичні рядки свою синівську тугу за рідним краєм, добираючи найніжніші, найпалкіші слова. Адже Україна для співця-вигнанця є цілющим киснем у задушливій атмосфері поневірянь і самоти, ковтком води і надії в спопеляючій немилосердними суховіями пустелі чужинецького животіння (“А між нами простір – ураганом. / Хоч вдихнуть, хоч узріть тебе де б...”).

Штрихи неокласика (“О, моя Степова Елладо, / Ти й тепер антично-ясна”) сусідять у вірші з вишуканостями імажиніста (“Десь зітхаєш в веснянім чаду, / А мені ти – блакитним мітом / В золотім полудневім меду”) і мазками акмеїста (“А мені ти – фата-моргана / На пісках емігрантських Сахар”).

Україна-марево, Україна-міф і водночас Україна як реальність постає в поезії і в своїй прадавній величі та незнищенній молодій красі (“в твоїм древнім тілі – весна”, “квітнеш вишневим цвітом”), і в беззахисності й уярмленості (“половецьким, хижацьким ханом / Полонив тебе синій степ”). Це історіософічне бачення буття рідного народу, що вписується Є.Маланюком на скрижалях тисячоліть, сповнене гордості й гіркоти. Адже земля пращурів, про античні часи якої оповідав ще Геродот (звідси й назва “Степова Еллада”, що варіюється в інших творах як “Еллада Скитська”, “Еллада Степова Сарматських Афродіт” та ін.), пережила чимало періодів і слави, і ганьби. Афористично й актуально для всіх часів звучать останні рядки твору:

Ти, красо землі несказанна,
Нам немудрим – даремний дар!

Митець наголошує на вже хронічній болячці співвітчизників, котра не дозволяє їм вповні виявити себе. Народ Степової Еллади ніяк не доведе до ладу Божий подарунок у вигляді чудової й багатої землі, яка заслуговує на кращу долю.

З великою силою цей мотив звучить у творі з промовистою назвою “Варязька балада” (1925). Це один з вершинних творів у доробку Є.Маланюка, що є яскравою ілюстрацією його історичних концепцій. Проглядаючи товщу століть, поет зупиняється на найважливіших етапах утвердження української державності та фатальних втратах, яких зазнав наш народ. Починається твір парадоксальним визначенням буття України: “Необорима сонячна заглада – / Віки, віки – одна блакитна мить!” Контрастні поняття додають цій поетичній сентенції дійсно незвичного звучання. Сонце як символ життя і поряд невідворотна загибель, смерть. Численні століття і єдина миттєвість. Але саме такою неймовірною й була історія України: надзвичайна жага до волі й державного буття увінчувалась здобутками, але недовгими, хвилевими з погляду вічності, а потім – знову ярмо, покора, темрява протягом тривалих часів. “Куди ж поділа, Степова Елладо, / Варязьку сталь і візантійську мідь?” – це питання, поставлене автором, звучить риторично. Розмірковуючи над історичною долею свого народу, Є.Маланюк простежує, як у різні епохи українці і їхня земля спалахували в сяйві слави, краси і гідності, а потім губили державницьку потугу в самоспопеляючій міжусобній боротьбі.

На початку балади в ідилічній замальовці автор репрезентує Україну як розкішний щедротний край, принадами якого не можна не захопитись. Це земля, яка вражає безмежними просторами й можливостями, красою й неповторністю, якоюсь ніби природженою апатією і розімлілістю, незворушним спокоєм.

Лиш чорними очима хитрих вікон
Всміхнуться молодицями хати, –
І знову степ пестить мої повіки,
І знову скитські баби і хрести.

Лиш, як крізь сон, майнуть крилаті вії
І ніч очей з-під п’явок гострих брів, –
І знову – степ. Лиш де-не-де замріє
Архіпелаг поснулих хуторів.

Спокійно й розмірено поет живописує величчя отчої землі, серед характерних символів якої “балада хвиль – Дніпро”, “Київ – Степова Александрія Під злотом царгородських мозаїк”, “темна Лавра”, “козацький буйний Понт” та ін. Сонячний відтінок античності, яким позначені ці атрибути, надає їм міфічного забарвлення. Вся ця краса, ніби “солодкий, вічний, синій сон”. Мимоволі напрошуються екскурси в історію цього благословенного краю:

Там обертав в державну бронзу владно
Це мудре злото – кремезний варяг,
І звідтіля ж воно текло безладно
Під ноги орд – на кочовничий шлях.

Гриміли десь козацькії литаври,
Віки несли не раз залізний дар, –
Він в холодку ж спочив у темній Лаврі,
Від мудрості знесилений Владар.

Цей “залізний дар” державності час від часу потрапляє до рук спадкоємців з надією на відродження. Але кожен такий шанс волею лихої долі знову приречений на недовгий успіх. Продовжуючи романтичну традицію в українській баладній творчості (“За байраком байрак” Т.Шевченка, “Хрещенська ніч” М.Старицького та ін.), Є.Маланюк виводить у незвичайному ракурсі гетьманів Б.Хмельницького й І.Мазепу, не називаючи їх імен. Вони підіймаються з могил козацької державності – Чигирина та Батурина – “мертві й п’яні, І кожен довго плаче і співа”. Цей моторошний

епізод вимальовується на тлі містичної картини діянь України-відьми, що терзає власне потомство:

Оттак лежиш – замріяно-безсила,
А сходить ніч – і відьмою вночі
Ти розгортаєш кажанові крила...
І поки по гаях кричать сичі,

По болотах скрегочуть млосні жаби,
Шепоче тьма і стогне в снах Дніпро, –
Летиш страшна й розхристана на шабаш –
Своїх дітей байстрючу пити кров...

Демонічний характер образу матері-вітчизни у Є.Маланюка грунтується на фольклорних і літературних традиціях (повісті М.Гоголя та ін.). Як відзначає дослідниця Ю.Солод, поетова "світла, омріяна здалеку степова Еллада затьмарюється темними, жорстокими, злобними силами. Вишнево-ясний архетип України поглинається диявольськими, потойбічними проявами". Фінальне риторичне питання, що звучить у баладі: "Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу, / Проклятий край, Елладо Степова?!..", сприймається як імператив, як авторське звернення до співвітчизників з метою піднесення в них відповідальності за долю рідної землі, як заклик до вивільнення з тенет байдужості й покори. Твір насичений багатьма перифрастичними й метафоричними висловами, образами-символами, які прочитуються легко і прозоро, гіперболізованими виразами, елементами фантастики. Неоромантичний струмінь балади особливо відчутний в історичних ретроспекціях, присвячених козаччині (місяць як "козацьке сонце"; затуманені Чигирин і Батурин як колишні гетьманські столиці; Мазепа від ненависті до московських гнобителів "на північ кида блискавками віч"; характеристика Пилипа Орлика – "гаряча голова!"). Античного забарвлення творові надають архаїзми та історизми, використані ощадно й доречно.

Концептуально суголосною з "Варязькою балядою" є поема Є.Маланюка "Схід Европи" (1933), фрагментарно репрезентована в збірках "Остання весна", "Перстень і посох". Послідовно дотримуючись "норманської теорії" походження державності в давній Русі-Україні, автор проголошує:

Прийшли мужі від моря й принесли
Суворий зір, нещадний подих далі,
Північне зимно в стриманих словах,
Що в кожнім з них дзвенів наказ, як криця.

І пропекло морозом тучну плоть,
І змусило до руху й будівництва...

Поет засобами художнього слова ілюструє свої погляди й твердження, викладені пізніше в "Нарисах з історії нашої культури" (1954) та інших працях, де, зокрема, підтримує думку, що "варягізація" нашого народу не була епізодом, а довготривалим історичним процесом. Роздуми про вітчизняний "циркуль влади", що "свій державний круг / Закреслював могутніше і ширше", пов'язуються в поемі і з візантійськими впливами. Стара Україна, що з часом стала нагадувати "архіпелаг, / Оточений жорстоким морем степу", багато в чому орієнтувалася на досвід античної Греції ("еллінське насіння проросло"). І свідчення цьому — столичний Київ, що "високо підніс / Круте чоло під іонійське небо", що "у високім ладі поєднав / Александрію, Спарту і Атени", вражаючи всіх своєю величчю й незвичайною красою:

І мандрівник здивований спинявсь,
Вдивляючись в фата морґану. Ясно
Тремтів злотавий обрій. У блакиті
Грав Аполлон на ліру золоту
І храм Атени-Мудрости білів,
Немов прозорий. І в щілинах улиць
Текло життя. І Борисфен широкий
Всміхавсь міцними барвами вітрил.

Таке розмаїття античної атрибутики на позначення буття українського народу від минувшини до сучасності знаходимо в усіх поетичних книгах Є.Маланюка, і це підтверджує думку про непослабний інтерес письменника до травестійної традиції. Становище батьківщини й долю співця-вигнанця показано через систему символів, які є досить прозорими. До цього поетичного лабіринту входять і стародавні історико-географічні назви (Еллада, Рим, Асирія, Вавилон, Кіммерія, Скитія, Паннонія, Спарта, Херсонес, Ольвія, Канни, Персеполіс, Гелеспонт), і найменування мітичних постатей (Афродіта, Ніка, Деметра, Немезіда, Марс, Ніоба, Артеміда, Селена, Геліос, Кассандра, Аріядна, Каліпсо), й імена історичних діячів, чиї справи оповиті легендами (Цезар, Клеопатра,

Перікл, Муцій Сцевола, Марк Аврелій, Август Октавіан). Так, уже назвою збірки "Перстень Полікрата" автор натякає на рокованість долі її ліричного героя — українського поета-емігранта, а водночас і на приреченість його вітчизни. Мотив, пов'язаний з фатальною коштовністю давньогрецького тирана з Самосу, що ніби переслідує його й доводить до нещастя, органічно вплітається в болючі роздуми Є. Маланюка над лихоліттям України. Звільнитись від цього тягара невідверненного занепаду й приреченості рідна земля зможе завдяки новим паросткам ("Ода до прийдешнього"). Це "озимина залізна", це "спадкоємці бою, бурі діти", що продовжать героїчну естафету тисячоліть:

Бачу їх — високих і русявих,
Зовсім інших, не таких, як ми, —
Пристрасників висоти і слави,
Ненависників тюрми і тьми.

Ось їх стислі руки, ясні лиця,
Голос невблаганний, як наказ,
В гострім зорі зимносиня криця —
Вірний щит від болю і образ.

* * *

"Безсонна Аріядна" пам'яті про минуле змушує поета знову й знову гортати сторінки історії та сьогодення, громадських діянь і особистих драм. Символіка грецько-римської античності (Псіхея, Афродіта, Галатея, Евтерпа, весталки, наяди), як і біблійного (Анна, Марія, Даліла), вавилонсько-асирійського (Іштар) чи давньослов'янського походження (Лада, Ярило) характерна й для Маланюкової інтимної лірики. Промовистими є образні асоціації, наприклад, ліричних присвят київській знайомій письменника – подрузі юності Ганні Редер ("І сяйва сонць, і весняна осанна... ", "Лист","Останній лист"), котрої поет не міг забути "в бурі літ" і зберігав її "вогненний слід", хоча це й була "роз'ятреная рана". При згадці про цю жінку в уяві автора вимальовується мати пречистої діви Марії:

Навік, навік ім'я біблійне — Анна
Вогнем офірним спалює уста.

Завдяки ефекту травестіювання Маланюкова сучасниця сакралізується. Святою Анною прямує вона через простори біблійних легенд, і "пристрасний старозавітний вітер" обіймає її хітон:

І рук тонких ґотичній лілеї,
І перса — сонячного літа плід.
Ідеш одна ланами Галілеї,
І над чолом — корона світлих літ
("І сяйва сонць, і весняна осанна... ").

`Таким же серпанком сакральності огорнуто постать Ганни Редер в "Останньому листі" (1925), зітканому з риторичних запитань ("Чи ж своєчасно долине Наша невчасна весна? ","Як же звикнути? Як забуть? "):

Трояндо Ієрихону,
Ніжна саронська сарно,
Зустрів я земну мадонну
І — гірко мені, і гарно.

Окремі присвяти в ранній лириці Є.Маланюка пов'язані також з Ольгою Юзковою, юнацьким захопленням поета. Відомо, що 1914 року вона закінчила Єлисаветградську жіночу гімназію.

Драматизмом і гостротою почуттів відзначаються ліричні присвяти Є. Маланюка, адресовані найбільш екзотичній серед тогочасних празьких поеток Наталі Лівицькій, названій ним же "українською Ахматовою". Якщо у віршах "Як перший пелюсток весни... ", "І час настав. І сталось вічне..." (1924) домінує світла тональність, передається атмосфера феєричності, незвичайності, в якій народилось кохання ("Ось — квітень, розцвітає в січні, / Співають весняні вітри"; "І знов, і знов в казкові сни / Сі дні переплелись"), то у творі "А як же Наталочка? Як же квітень?.." (1924) з'являються траґічні нотки, пов'язані з думкою про самогубство. Крізь авторську самоіронію прориває́ться нестерпний біль:

...Написати листи, надписати конверти,
Подивитись на дату: "6. Четвер".

Хтось там знайде сі вірші — "останні вірші",

Буде потім “портрет“ і “посмертний том“
Ще й солодкий життєпис (о, се — найгірше!), —
Мої ж руки лежатимуть мертвим хрестом

Як відомо, Наталя кохала іншого — художника Петра Холодного, з яким і одружилася. Вона дуже шкодувала, що мимоволі завдала стількох мук Євгенові (“тоді мені довелося якийсь час страждати його стражданнями”). А для Маланюка такий вибір Лівицької ледве не став фатальним. Після краху надій на щастя він вирішує накласти на себе руки. Але непоправного не сталося — переміг потяг до життя з його красою й величчю. Це внутрішнє боріння перелилося в зболені поетичні рядки:

А як же Наталочка? Як же квітень?
Невже ж вони — будуть, а я — ні?
Невже ж буде й потім сонце і вітер,
Прозорі простори в далині?

Ні! Не хочу! Не можу! Не вмію вмерти!
Не розумію, хто вигадав смерть...

Співвідношення контрастних образів на позначення, з одного боку, життя, руху, буяння (сонце, вітер, квітень, літо, квіти, сміх), а з іншого — заглади й мертвоти (могила, хрест, тьма) до фіналу твору зміщується на користь сил світла. Відтак, поезія завершується справжнім апофеозом. Автор складає славень на честь життя та його щедрот:

Ні. Я буду. Я буду. Я хочу в теплі
Медом сонця й вином весни п’яніти,
Бачить мудре обличчя моєї землі
І під гримом грудня і в квітня квітах.

Глибоким психологізмом і сповідальністю відзначаються й численні вірші Є. Маланюка, присвячені першій дружині – Зої Равич, а також Богумилі Савицькій, з якою побрався пізніше. Ці твори додають чимало характерних штрихів до постаті поета. Так, у ліричних циклах “Людське“ і “Життя“ митець передав ті думки й почуття, якими був переповнений напередодні та після вінчання з Зоєю, яке відбулося 12 серпня 1925 року в Празі. У поезії “Вже закінчили жати жито...“, написаній того ж місяця, автор констатує:

І трудний хліб черствий, щоденний,
І темні многотрудні дні,
І в снах — Еллада і Атени
Та хмурі степові вогні.

А поруч, як весталка сонна,
Вартує жертовник — вона,
Проста, земна моя Мадонна,
Проста, земна моя Жона.

Співець схиляється перед тією, що взялася залікувати його сердечні рани, віддалити від недавніх фатальних потрясінь. Символічно, що ім’я Зоя в перекладі з грецької означає “життя“. Сімейне вогнище, пристрасні любощі, ніжність дружини допомагають призабути чорні смуги долі, поразки й розчарування:

Хай не Джоконда ти й не Клеопатра, —
Проста жінка землі, —
Під історичним вітром — ватра
Не загаса у імлі
(“Майже обряд... “).

Але ж чому стільки гнітючості й мороку в поезіях, датованих хоча б серпнем-груднем 1925 року (“Розчинено останні двері... “,“Горобина ніч тоді була... “, “Все спалено вже. Все. Руїни мук і болю... “, “Обпалені уста й цупкі гадюки рук... “ та ін.), у яких знаходимо красномовні мікрообрази: “глибока ніч“, “тривожний спокій“, “мертвий берег“, “похмурий човен“, “похмурий дощ“, “похмурі цитри“, “смертельна німота“,“метушня глухих, сліпих агоній“? Може, причиною цьому стало усвідомлення, що “ти — не Та... “. За словами сучасників, Є. Маланюк і З. Равич були поєднані глибоким і самовідданим коханням: “Першу дружину він усе життя вважав єдиною“ (Оксана Керч); “Кохала вона Євгена понад усе на світі“ (Наталя Лівицька-Холодна). Але через п’ять років після одруження відбулося розлучення. Юлія Войчишин, дослідивши тексти маланюківської поезії “Перша весна“ (1925), насиченої деталями побуту звичайної студентської сім’ї (“Запашний ось на припічку — прімус, На столі ось шпарґали, книжки“; “О, життя, як нещадний примус, Як тягар невідступно-

тяжкий“), зробила висновок, що розрив у стосунках міг статися з огляду на матеріяльну незабезпеченість, невідповідність між романтичними мріями та буденністю. Проте й у наступні після розлучення десятиліття Є. Маланюк і З. Равич (у пізнішому шлюбі — Плітас) підтримували зворушливо дружні стосунки, що зігрівалися спогадами про колишнє, відбиваючись у поетичних рядках (“Вічні хвилі. І обрій, і небо, і дюни — Все, як було. Лиш поруч — не я, і не ти“).

Долею було так визначено, щоб співець зустрів іще одну жінку, котра відіграє в його житті важливу ролю й з’являтиметься в ліричних замальовках і присвятах. Із працівницею чеського посольства Богумилою Савицькою Є. Маланюк познайомився на початку 30-х рр. у Варшаві. Незабаром вона стала другою дружиною поета. У ліричному вступі “Ще сяє день. Ще високо блакить... “, датованому 15 вересня 1931 р., автор задає тон збірці “Земна мадонна“ (1934) і водночас фіксує ті зміни, що відбулись у його приватному житті (очікування новоствореною сім’єю на дитину):

...Далеко ще до вечора, єдина.
Мої обійми сильні і палкі,
І прийде час — ти подаруєш сина.

Свого спадкоємця Є. Маланюк бачить у майбутньому як сильну особистість (“Грядуть заліза й пурпуру роки. / Він буде воїн. Ждуть його — полки, / Ночами — чвал, а в спеці — трудна днина“), подібну до нього самого (“З тишею душа не помирилась, / І руки ці зламають марний стилос, / Щоб знов творити розпочатий Рим“). Ця тріяда (батько — мати — син, якого назвуть Богданом) викликає в уяві поета античну аналогію (Гектор — Андромаха — Астіянакс). Подібно до шостої пісні Гомерової “Іліади“, в якій прославлений троянський герой не зважає на слізні прохання люблячої дружини не рватися в бій з ворогом і залишатись у безпечному місці заради неї та їхньої дитини, Є. Маланюк стверджує: війна, боротьба — це чоловіча справа. І жіноцтво має з цим примиритися — вірш завершується фразою-застереженням: “Тоді очима, сповненими жаху, / Не повтори немудру Андромаху“.

Сувора доба, зокрема події Другої світової війни, вступ радянських військ на території східноевропейських держав позначились на долі подружжя Маланюків. З’явилася загроза репресій або й фізичного знищення, адже поета традиційно було репрезентовано в СССР як найзапеклішого “антисовєтчика“ й “буржуазного націоналіста“. Щоб уникнути розправи з боку сталінських спецслужб, які почувалися в Польщі й Чехословаччині неначе у своїх вотчинах, Є. Маланюк змушений був еміґрувати ще далі на Захід, а потім — за океан. Богумила не наважилась поринути разом із чоловіком у невідомість, у вир чужинецьких скитань із злиднями й негараздами і залишилась, щоб не прирікати дитину на тяжкі випробування. Трагізм розлуки з найріднішими людьми, що тривала не роками, а десятиліттями, відлунює в багатьох віршах поета, написаних за другої еміґрації. Досить навести рядки з твору “Рішали не години, не хвилини... “ (1963), що звучить і як реквієм по померлій Богумилі, і як каяття за те, що з волі Зла “розчахнулось дерево родини / Й дикірієм скаліченим зросло“:

Прости. Не знаю, чи простити можна,
Але прости. Ти зможеш там. Не тут,
У царстві Зла, де навіть твердь — порожня,
Де й смерть тремтить під тягарем покут.

Це відчуття провини пронизує й поезію “Квітень“, сповнену сумом і ніжністю, щемом і світлою радістю від того, що кохана продовжує своє життя в синові й онукові (“І внучок прийшов на дрібних, ще невірних, ніжках / І поклав червонаву вербичку з бруньками — /На могилу Твою, єдина. / Я бачу, як ти усміхнулась крізь смертний сон, / І усміх той розтопив останні клапті снігу“. Але й тепер мистець, що вже став дідусем, фатально відсторонений від цього дорогого йому світу рідних сердець:

І прилетів вітер з-за Атлантику
— моє зідхання,
В якім жаль і свідомість гріха,
І тайна радість — зіллялись в одно.

До своєї книги “Серпень“ (1964) Є. Маланюк подав присвяту “Пам’яті дружини моєї Богумили з Савицьких“, висловивши тим самим глибоку шану й любов до неї і незмірну тугу од відчуття минущости того, що є найдорожчим, найпрекраснішим у житті. У вірші “Не треба мудрости — вона згашає синь... “, супроводжуваному поміткою “Дев’ятий день смерти“, поет визнає:

Не треба мудрости — вона згашає синь
І тьмарить обрії, і барви поглинає.
Вона, як кислина, з’їдає цвіт краси
І пахощі краде. І — от — краса зникає.

У віршах “В сальоні синьому — сумна... “, “Криві шаблі татарських брів... “,“Сонет“,“Скільки ніжности в Ваших долонях...“,“Навколо все чуже. Чуже до божевілля... “, циклах “Інтермецо“,

“Кармен і Беатріче, “Квітень“ та ін. відтворюється широкий спектр настроїв героїв — від світлих і радісних станів до скорботи, від захоплення до розчарування й відчаю. Ось поетична формула розлуки, запропонована в мініатюрі “Так болісно, так хоро усміхнулись... “:

А я, німий, завмер біля порталу,
Закутаний в ґотичну тінь століть...
Й здавалося, що серце раптом стало:
Так тихо вмерла та остання мить.

Для Є. Маланюка любов — це щось неземне, феєрично-прекрасне. Відтак, у його особистісній ліриці стираються межі між мітом і дійсністю, фантастикою та реальністю. Закохані герої причащаються вином вічности. Вони міфологізуються на тлі збідненого світу “земних пустинь“ і “людської імли“:

Який же ангел зореокий
З нічних небес на нас вказав,
І Бог забув про синій спокій
І в вічність нас заколисав!
(“І час настав. І сталось вічне... “).

Хвилі кохання пульсують і розливаються в космічний безкрай (“з-за міжплянетного туману / Безсмертя заясніла синь... “) і роблять героїв Є.Маланюка божественно прекрасними й невмирущими. Нерідко чарівливість кохання відтінюється красою й гармонійністю природи:

І зажеврію в шепоті: люба!
Пелюстковим пломінням ясний, –
Як причасники, вип’ємо кубок
Літургії весни!

* * *

Пейзажна лірика Є.Маланюка вражає багатством барв і відтінків, несподіваністю образних асоціацій (“Держава жовтня”, “Вже на єдвабі неба осінь...”, “Осінній Стікс”, “Провесна”, “Зима”, “Похід осені”, “Серпневі строфи”, “Пожнив’я” та ін.). Це й краєвиди, побачені розважливим і замріяним співцем-неокласиком, що перебуває в полоні своїх історіософських візій (“Гомін гір”):

Прудка ріка. Тисячолітня рінь.
На гострих скелях – письмена камінні.
Росте під древнім сонцем мудра тінь
Верхів, завмерлих в зелені нетлінній.

Це й сповнені емоційної напруги замальовки природи, пропущені крізь гіпертрофовану уяву митця-експресіоніста. В них довколишність постає в незвичних ракурсах, відтінюючи нервовість, бурхливість переживань самого автора (“Осінній Стікс”):

Вже жовтень вилиняв до кості, –
Рида простором листопад,
Стриба і в зливах потопа
Під дикий регіт високості.

Нерідко Є.Маланюк орнаментує свої віршовані пейзажі імпресіоністичними мазками, які додають творам задушевного ліризму, кольорового та звукового колориту (“на єдвабі неба осінь / Гаптує золотом лазур”, “воздух диха у знемозі / Передчуттям музики бур”, “простори, золотом рясні”, “жалоби жовтої єдваби”, “жовтий жовтень гетьманує / В останнім золоті життя”, “гетьманським палацом засяв / Осінній ліс крізь світлий спокій”). Ніжна тональність подібних поетичних фраз натякає на ідилію, та враз ця гармонія змінюється дисонансами, з’являється “гримаса болю і образи”.

З віршів Є.Маланюка прозирає просвітлений філософ, що осягає закони розвитку природи і суспільства, проникає в загадки світобудови і бачить “кожну билину, / Кожну комаху, кожне зерно землі”, “мудрий листок листопада. / Морозом спалену квітину, / Ріку, що пливе безупину, / І пізній плід, І бляклий цвіт” (“Осінь”). Формула його бачення околу заснована на християнських, гуманістичних засадах:

Все переживе загладу
І оживе ізнов,
І житиме без кінця.
Бо один закон в державі Творця
– Любов.

Релігійна символіка пронизує всю спадщину поета. Ліричний герой обнадіяний тим, що

“легкий вітер торкнеться крилом, І ми раптом побачим Христа” (“Все здавалось, що там, за селом...”), йому вчувається у дзвоні колосків вість “про святий пророкуючий голос, Про Месію над морем пшениць” (“Знову Біблія літа розкрила...”). Цикл “Євангелія піль” завершується промовистими думками, навіяними чудотворним Ісусовим воскресінням, що звучать, як урочистий церковний спів:

Можна смерть лише смертю здолати,
Тільки в цім таємниця буття.
І зерно мусить вмерти, щоб дати
В життєдавчому житі – Життя.

У поезіях “Христос гряде зі сніжних піль...”, “Ти стояла у білім завої...”, “І ніч пливла безшумним пароплавом..., “Вітри історії розсіють...”, циклах “Антимарія”, “Чорна Еллада”, “Прозріння”, “Людське” та ін. релігійні образи-символи органічно поєднуються з громадянською й любовною, античною й сучасною атрибутикою.

* * *

Поет Є.Маланюк, зарахований Д.Донцовим до когорти “трагічних оптимістів”, прагнув у своїй творчості “пропадать без стриму”, оскільки відчував у крові “струми важкі Каторжан жорстокого Риму і варягів, і козаків”. Відтак щоденно він бачив себе як “morituri літератури”, відповідального за кожен вірш, за кожне слово. Є.Маланюк – достеменний майстер поетичної форми. Його індивідуальний стиль сформувався під впливом світового символізму та неоромантизму (Шарль Бодлер, Поль Верлен, Еміль Верхарн, Артюр Рембо, Стефан Малларме, Едгар По, Райнер Марія Рільке, Олександр Блок та ін.). Серед найбільших українських зацікавлень у галузі модерної літератури – Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Зеров, Микола Бажан, Павло Филипович, Микола Хвильовий. У творчості Є.Маланюка наявні елементи як символізму й неоромантизму, так і бароко, експресіонізму, акмеїзму, імажинізму, неокласицизму. Як зазначає літературознавець Ю.Войчишин, поет “був ознайомлений з багатьма стилями і звертався до них у залежності від свого духовного наставлення та емоційної потреби”, вони були “тільки знаряддям у руках талановитого митця”. Високі оцінки художніх здобутків Є.Маланюка маємо в працях О.Бабія, Б.Бойчука, С.Гординського, В.Державина, Ю.Лавріненка, Д.Донцова, Юрія Клена, Б.Кравціва, Б.Рубчака, Яра Славутича, Т.Салиги, Ю.Солод та ін.

Мова творів письменника відзначається неабияким багатством. Як “поет абстрактів і контрастів” він широко використовує антонімічні пари, які підкреслюють парадоксальність станів, ситуацій, подій (“як перейти в палкі обійми смерті – Із зимних пазурів життя”; “не на смерть – на безсмертя засудить Мене присуд сліпого життя”; “і вічностю триває кожна мить, І в спокої втопились давні бурі”; “так чуйно тиша ловить шум”; “ось виють зими, квітнуть весни”; “то з плугу зродились мечі”; “дзюркоче про добро і зло”, “конструює День над Ніччю”). Розмаїтою є контекстуальна синоніміка віршів Є.Маланюка (“в безбожній церкві – шабаш, шум і шал”; “і пестить, і голубить”; “порепалась од спраги, спеклася спекою земля”; “не сяйва шлях, не вистелена сонцем / Весела путь”; “нещадна, яросна ритмічність”; “чую – йдете, грядете, варяги”; “сім хижих куль. Сім стрілів зла”). Традиційною для поета є архаїчна лексика, що надає текстам патетичного звучання (злото, владар, рать, мста, благодать, всує, плоть, червлен, лик, стража, стязі). Серед новотворів митця назвемо хоча б такі: “розстаньдорога орд”, “гострosрібний лук”, “лідерів радіобрех”, “пазуха кіновенери”, “образ тьмяновидий”, “студеномутний кобальт”, “безкрилля тіла”, “смертельно-білий май”, “ясно-тверезо”.

Характерні для Є.Маланюка образно-тропеїчні засоби – це насамперед майстерно дібрані епітети (“сонячно-ярий оркестр”, “жагучий гнів”, “жорстока широчінь”, “солодкі м’язи”, “хитрі вікна”, “млосні жаби”, “сонценосне військо”, “ясир білотілий”, “безнадійні віти”, “блаженний біль) та порівняння (“над містом – ліхтарі – намистом”; “весна, як тінь архангела, І синім Назаретом – ніч”; “голодним вовком виє листопад”; “змете руїни, як сміття”; “як присохла палітра, Виднокруг неживої землі”; “гарячий згусток життя, як розтоплена бронза”; “крицею твердне державна рука”; “дальній гомін росте, мов гарматний заобрійний гуркіт”), метафори (“вітер літ ненатлим гудом / Історію на шмаття рвав”; “шепоче тьма і стогне в снах Дніпро”; “гарячий день розлив пекуче злото І сам втопивсь у сонячнім меду”; “хата рідна – з-попід стріхи – / Очима дивиться вікон”; “ту ж все пісню співа самота”; “заплющить небо хмари вій, / І перед святом водоспаду, / Крізь сурми вітру буревій – / Заплаче в простір листопаду”) та метонімії (“тебе вже полонив / Скажений гун”; “вже раб кричить, вже мріє раб минулим”; “ноги орд”; “на захід ридали вагони”; “хай московське серце Росії / Половецькі пси роздеруть”; “м’язи вікінга слабнуть у сонячно-хмільнім меду”; “чорною хмарою сунула чорна Азія”).

Часто автор послуговується оксюмороном, поєднуючи в контексті твору протилежні поняття: “страшна краса”, “солодкий полон”, “зелена осінь”, “кінець початку”, “вибуховий матеріал для одержання тиші”; “безсмертне, бо міцне, як смерть”, “Арлекіни сталеві”; “під тиші марш”; “зимний

пал”; “залізо пристрасті”; “осінь ця ізнов тобі весна”. Урізноманітненню й виразності поетичної мови Є.Маланюка слугують численні перифрастичні вирази: “Степова Еллада” (Україна), “Степова Александрія (Київ), “козацький буйний Понт” (Чорне море), “балада хвиль” (Дніпро), “варязька сталь і візантійська мідь” (елементи державності), “одоробло північне” (московсько-більшовицька агресія); “кесар багрянородний” (жовтень) та ін.

Улюбленим прийомом митця є найрізноманітніші повтори. Це передовсім тавтології, якими пересипані десятки творів. Ними автор досягав особливої експресії, незвичайності вислову: “фебричний фебруар”, “кроком крочить”, “в квітня квітах”, “жовтий жовтень”, “синя Синюха”, “заграбоване граб”, “життя ожива”, “ворожбитом ворожить”. Вірші Є.Маланюка багаті на анафори як звукові (“померлих піль пустельний подих”, “патефони продажної преси”, “понад покараним простором”, “стихія степу, сонячна Синюха”), так і словесні :

Знов захід буряний. Недобрий.
Знов пророкує кров’ю літер,
Що ми загинем, яко обри,
Що буде степ, руїна й вітер

(“Зловісне);

День дзвенить – золота голубінь,
День співає – блакитна безодня...
Тільки – яблуні та голуби,
Тільки барви буяють сьогодня!

(“Біла лагода яблунь в цвіту...”).

У віршах “Ave Caesar”, “Акації цвітуть...”, “То був не бій...”, “Хоч би на мить свята відрада...”, “За все – за серця пломінь ярий...” та ін. використовується синтаксичний єдинопочаток у всіх строфах.

У галузі ритміки Є.Маланюк виступає прихильником класичних віршових розмірів. У його доробку переважають ямбічні структури (найбільше – Я4 і Я5), значно рідше вживаються хореї, дактилі, амфібрахії й анапести. Часом автор поєднує в одному творі різні розміри (наприклад, у поезії “І сяйва сонць, і весняна осанна...” з циклу “Вічна”). Іноді Є.Маланюк звертається до античної метрики, його вірш “Нині” написаний гекзаметром у поєднанні з пентаметром (елегійний дистих). Народнопісенні розміри – досить рідкісне для цього автора явище: “Мадярські пісні” створено за схемою 12-складника, а “Баладу про Василя Тютюнника” написано 13-складником. Окремі твори поета є зразками верлібру (“Парастас”, “Квітень”, “Чебрець”), акцентного (“В майбутнє”, “Панно Маріє…”) й білого вірша (“Спогад”, “Побачення”, “Серпень”, “Липень”, “Пролог”). Строфіка Є.Маланюка теж позначена багатоманіттям. Насамперед це численні варіації катренів і сонетів. Рідше використовуються зразки двовірша (“Історіософічне”), тривірша (“Повз смуту літ земних...”), терцини (“Веранда. Столик. Недопита кава…”), п’ятивірша (“Листопад”), шестивірша (“Горобина ніч тоді була...”), септими (“Ганзейська рапсодія”), восьмивірша (“Вояки”), олександрини (“За ласку матері, за перший гук весни...”), рондо (“Рондо”). Лише в одній сонетарній формі Є.Маланюк пропонує цілу низку модифікацій: 4+4+4+2; 4+4+3+3; 4+4+6; 4+4+5+1; 2+5+7, 8+6. Варіюється і ритм таких творів: від канонічних ямбічних рядків (Я5, Я6) до анапестичних і дольникових. У галузі римування поет також прагнув до урізноманітнення, часто звертався до неточних, приблизних рим (вирізувати – заліза, куліс – колись, сестру б – Врубель, окрилити – горіла ти, божевілля – біль я, варвар – барв). Поряд із жіночою та чоловічою широко культивував дактилічну риму (винищив – провини ще, розірвані – сузір вони, ладану – латану, виявить – у Києві, осені – оросяні).

Як відзначає дослідниця Ю.Войчишин, Є.Маланюк “був поетом за покликанням – тому не писати не міг. Виступаючи речником поневоленої нації, про своє особисте скалічене життя згадував найчастіше аж на схилі літ. З цих останніх його творів постає перед нами образ людини тонких почувань, наболілої душі та глибокої віри, людини непохитного характеру, великого чуття і незламної волі, яка пройшла складну життєву дорогу з високо піднятою головою”. Оця одержимість і відповідальність, щирість і нештучність, природний талант найбільше приваблюють у митцеві.

Образ письменника закарбовано у творах Л.Мосендза (“Мені здається: це когорти...”), І. Багряного (“Хто є найбільший поет в Україні?”), Б.Бойчука (“Смерть поета”), О.Лятуринської (“На далеку дорогу”), Андрія Легота (“Євген Маланюк”), Б.Олександріва (“Прощання з князем”), Н. Лівицької-Холодної (“По кому дзвонять?”), Л.Храпливої (“Смерть Євгена Маланюка”), М.Щербака (“Горіння”), В.Шепаровича (“Євгенові Маланюкові”), Л.Яцкевича (“Панта рей”), О.Кравченка (“Необласканий”) та ін. Він як митець і мислитель дуже сучасний. Тож нові й нові покоління українців будуть черпати з поетичних галактик Є.Маланюка потужні імпульси віри, надії та любові.

Немченко І.В. Поетична Голгофа Євгена Маланюка / Іван Немченко // Маланюк Є.Ф. Вибрані поезії (упорядкування, передмова, примітки І.В.Немченка) / Серія «Українська муза»: Т.7. – Харків: Ранок, 2009. – С.3-48.